

FERDINAND PUJMAN

KOUZELNÁ FLÉTNA

POZNÁMKA K POJETÍ¹⁾

1

Sluncové okruží sedmeronásobné poslal Sarastrovi, svému příteli, muž noční královny, než dokonal, s tím, aby žena s dcerou Sarastrově vedení se odevzdaly. Sarastro vyplnil poslední vůli a neuloupil Paminu, jak tvrdí noční královna (108).

V Sarastrově říši sídlí „moudrost, dělnost, umění; tam nikdo nezahálí, nikdo nepodléhá neřestem“ — což okamžitě zočí Tamino (58); tam vládne „dobro s pravdou“, její příslušníci, „zasvěcení“ chrámu moudrosti, se podrobují zkouškám, aby osvědčili ctnosti; mlčelivost, dobrodějství, srdnatost a nebáli se hájit pravdu, základ lidskosti (Sarastro 91). Znakem této oblasti je světlo. jasné jako slunce.

Zájmům lidstva čelí noční královna. „Pověrou a klamem usiluje zatemňovat lid a ničit dílo Sarastrovo“ (S. 90—92), založené na lásce a na družnosti. „Bloudí ve chrámovém podzemí a lidstvu strojí úklad“.

K těmto dvěma ústředním a protějškovým postavám, v nichž vlastnosti opačné vrcholí stupňovitě, do dvou řad, se druží účastníci ostatní. K Sarastrovi jeho mluvčí, mužové už dozralí i pacholata; k Sarastrově výši spěje zkouškami i Pamina, i Tamino. (ač zprvu obelstěný noční královnou, jež svádí jej i dceru, aby zavraždili „nepřítele“ jejího). Ke královně patří její dívky, neřestné a svůdné jako jejich paní; jejím zjevným přívržencem se nakonec stává Monostatos (a smýšlením už z počátku).

Na rozmezí obou družin, mimo zlé i dobré, stojí více živočišný nežli lidský Papageno: „nedbá o moudrost a osvícenou lásku. Jenom když se vyspí, napije a nají a pak, kdyby takhle dostal ještě holku“, — beze zkoušek, bez podřizování zákonům a aniž projde přes údolí stínů smrti (93), kde je nutno překonávat hrůzu. Ale hájí hmotné předpoklady žití — primum vivere,

¹⁾ Číslicí značeny stránky klavírní úpravy, vydané u Breitkopfa a Härtela.

deinde philosophari — rozmnožuje vlastní rod, dbá o všechno, co bytí prospívá a varuje se všeho, co mu škodí. Neukřivdí, neublíží; pomáhá-li jiným, třeba Pamině, vždy pamatuje na svou kůži. Doprovází Tamina; vzlet jeho je mu cizí; lpí vždy při zemi. Připomíná Sancha Pansu, Quichotova druha. Ve dvojzpěvu Paminy a Papagena zpívají se verše důsažné: „Svět vůbec v lásce původ vzal, /bez ní by zhas', v ní trvá dál“ ... „Žena s mužem, s družkou druh/, tvůrci buďtež jako bůh.“ Pamina je chápe v plném, původním i přeneseném smyslu, Papageno jenom doslova (č. 7, str. 53).

Když Sarastrův kněz poučuje Tamina, že „hvězdná královna jej obelstila úskočně,“ že vyvolila si jej za mstitele, protože „má sama z činu strach/ a za zbraň volí vytáčku a tlach“, Tamino se zříká bludu, touží po pravdě: „Věčná ty tmo! Kdy se tě zbudu?/ Zda jasně zírat někdy budu?“ — tímto přáním předznamenává si příští život, jakékoli počínání (64). Sbor Sarastrových kněží svědčí, když byl kněžic přestál zkoušku milostného svodu (vnadily ho nadarmo tři dívky noční královny) i zkoušku mlčení, kdy Pamina ho marně pláčem vyzývala k mluvení a odcházela s výčitkou a lítostí, že Paminu k ní nelze, že „ožije, že sluneční jas plaší noční tmu“ (123). Závoje, v něž halí kněží hlavy milenců jsou znakem poznávání částečného.

Paminovo spění k jasu (jemuž Papageno vůbec nerozumí, které s opožděním chápe sama Pamina) se ohlašuje v souzpěvu tří pacholat (S. 135, č. 21): „Teď úsvit na obzor se vrací /a vyjde slunce už./ Ať tma, ať pověra se ztrácí, /ať vládne moudrý muž./ Zář z hůry osvět srdce lidí,/ ať člověk v druhu bratra vidí./ Té výše dospěj jeho duch,/ kde jedno jsou: i on, i bůh.“ Stejný záměr vyřkl Beethoven, i ve Fidelu i v symfonii deváté: „Do objetí, zástupové!“

Ve dvou zkouškách Tamino měl osvědčiti vládu nad sebou; potřebí má ukázat, že překoná i živly, že nehrozí se živlů, ani zániku (v prvním výjevu se děsil jedovatého. obrovského štíra, před nímž omdlévá a před nímž zachraňují ho tři dívky noční královny). „Kdo projde tuto cestu plnou odříkání, / čtyř živlů obrodí ho kolotání. / Duch z mrákot nebytí když srdnatě se vznes, / z pout zemských vystupuje do nebes. / — A nad strž nebytí když povznesl se tvor, / pak duchem vystupuje nad obzor. / Tam bude prasně naň zářiti, / { v jas vševědoucna tajemně { se hřížiti.“
ho osvítí.“

Tamino: „Jdu smrti vstříc, jdu k žití cíli, / a ctnost mi dá k té cestě síly, / i do bran záhrobních jdu rád, / chci lidské dráhy průběh znát!“ Pamina přestála už zkoušky jako Tamino a vyspěla jak on. „Tmy nelekla se záhrobní; jest hodna, k světlu kráčet smí“, jak praví o ní Tamino i muži ve zbroji. Proto velebně, ne plačtivě, ne ustrašeně volá: „Tamino stůj, ať ve-

jdu též!“ Teď ona vede Tamina; a z děje plyne tedy názor o rovnosti žen a mužů stejně osvícených, jako ze slov Sarastrových vyplývalo oprávněné podcenění zaostalých neřestnic. Pamina: „Směr znám už, kudy jít;/ z běd, v lásky stan a byt./ Stel- /lásko/ — květy do trnitých cest, /kde nemohly by samy zkvést./ Tím kouzlem vládne flétny hlas,/ že jímá v souzvuk svět i nás./ I teď v něm souzní hukot hromu (= chaos živlů) i ševel odvěkého stromu/ (poznání), z nějž otec vyřal flétny dřív,/ Lad z bouřky povstal,/ v ní vzal vznik./ Ať flétna zní, ať vede nás/ z běd žití k cíli, k míru zas.“ — Projdou ohněm i záplavou vodní.

Papageno dostal od královny noci zvonkovou hru, která krotí v lidech rozbroje, náruživosti a jednotí je; jistě je to odkaz Paminina otce: „Kdyby kde kdo zvonky měl/ ty, co teď mne chrání,/ zlosyny by zaháněl,/ snadno na setkání./ Svět by hned se polepšil,/ s druhem druh by v klidu žil,/ v míru s druhem druh by žil./ Samolibost pozvolna,/ dá se ke zlu svěsti;/ ale družnost pospolná,/ nese lidem štěstí.“/

Ve světové slovesnosti, v bibli — předvádí se člověk, zatím obelstěný člověk, který zaprodá svou duši ďáblu z touhy, aby všechno věděl. Jedna z nejstarších her ze středního věku, o Adamu, má týž námět. V divu Teofilově, hře, kterou ve 13. věku napsal Rutebeuf, hříšník upíše se ďáblu prostřednictvím čaroděje, aby zvládl svět.

Kolem r. 1400 se hrával příběh o rytíři, který manželku svou upsal ďáblu, aby nabyl velikého jmění pro rozkoš hry v kostky . . . Tento prvek všelidského dějstva připravuje ve hrách ze středního věku povahopis příštích Mefistů a Faustů, kteří usilují o vševědoucnost a všemohoucnost, třeba při tom pohubili bratra, nebo bližního, jenž obmezil by jejich zájmy. Křivdou (na Markétce) proviňuje se i Goethův Faust. Shakespeare v Bouři, v Prosperovi zpodobuje člověka, jenž zvládne zprvu sebe, potom živly, naposledy lidi, pro obecný zájem, pro nápravu, polepšení světa. Ze změtí jak přírodních, tak vášní způsobených, vyvozuje soulad za účasti osob stupňovitě tíhnoucích buď k oblažení lidstva nebo k sobeckému požitkářství. I Miranda i Fernando se v Bouři podrobují zkouškám, v kterých uzrávají, jako potom Pamina a Tamino; polepší se vlivem Prosperovým všichni, včetně jeho protivníků, kteří tvoří druhou stupnicovou řadu, přes dva krále, přes Trinkula, Stefana až ke Kalibanovi, „hroudě země“, jehož opakem je Ariel.

Prospero, vzor Sarastrův, je renesanční Faust, Sarastro Faust osvícenský. Rovnost lidí (Tamino je víc než kněžic; on je člověk), ovládnutí živlů, vášní, soulad, mír a družnost, tyto názory, jež uskutečňují se po převraťtech státních dnes, už vyskytovaly se v těchto předzvěstných a předních dílech světového umění.

Goethe napsal: „*Kouzelné flétny díl druhý*“ (zlomek); takto uspořádaný:

Monostatos navrácí se s mouřenínou z říše někdy Sarastrovy (kde teď vládnu Tamino a Pamina, jimž narodil se synek) ke královně hvězdné. „Působili jsme tam kradmo, vplížili jsme se tam; rozkaz tvůj jsme zpola splnili.“ Monostatos: „Bohyně, zavřená ve hrobkách, samotna se sebou, slyš svého druha a příštího chotě.“ — Královna se zastiňuje mračny: „Nic neslyším — jsem tedy sama; svět zmlká vůkol mne, jakž býti má.“ — Nedbá strádajících lidí, opačně než Sarastro, jenž vypravuje druhy a pak sebe každoročně na pout světem; aby poznal čeho lidé potřebují, když byl vnikl „v tichých chrámových zdech“ do sebe a svého nitra.

Královna rozkáže oblakům: „zakryjte a zatmívejte zemi, ať se děsí, ať se bojí, sténá, úpí; . . . než-li umlkne a zmrtví“; zjevuje se za škůdného svitu blesků, vlasatic a záře půlnoční. Monostatos vnesl zlatou rakev do království Taminova; „tma z ní proudí, zahaluje vše, co žije; každý tápe, kolísá, jak v mátoze.“ Do té rakve uzavřeli mouřenínou Taminova synka, právě zrozeného, dříve než jej uviděli rodiče.

Ale nezdařilo se jim unésti jej ke královně noci; zlatá rakev ztěžkávala (Sarastrovým zaříkadlem) neustále tak, že deptala je k zemi, že ji zůstavili v Taminově zámku; ale přitiskli k ní pečeť noční panovnice, jejíž kouzlo nikdo nepřekoná, kterou nikdo nezlomí: dítě pod ní pohřbeno je v rakvi navěky. — Ale jakmile se Monostatos vzdálil, rakev — naráz jako pírkou lehkou — vnesli Sarastrovi druzi do řádové síně, do učeben moudrosti. Kletba noční královny však dále působí: pomatou se Tamino a Pamina, pohlednou-li na sebe; ať jejich dítě navždy zmizí, popatří-li na ně rodiče.

2. Sín v zámku Taminově; Sarastro zřekl se koruny v Taminův prospěch; „vládu si však ponechal, aby mohl sloužit všem“.

Dvorské paní pochodují bez ustání s rakvičkou, kde dříme Taminovo dítě: „nezahyne, pokud neustane v postupu“ — jak věstili mu moudří druzi Sarastrovi.

3. Papageno s Papagenou žijí v chatě na úbočí skalnatého lesa; Tamino jim k oddávkám dal čarodějnou flétnu, která láká zvěř; Papageno k svatbě dal své družce zvonečkovou hru; ta vábí ptactvo do sítí; pečení holubi létají manželům do úst, pečení zajíci přiběhnou na jejich stůl. Sarastro jim přičaroval za chaloupku vodopády vína; nicméně se mrzí, protože se jim nenarodily ještě děti. —

Sarastro se podle řádového vylosování stal téhož roku poutníkem; jde oblažovat lidi; radí, aby Papageno vložil obrovská tři vejce, která s ženou našel, do plamene, vzníceného na skalisku; ze skořápek vyklubou se děvče

a dva chlapci. Uloží jim, aby oba putovali k Taminovi; dvůr Taminův se snaží zpívat jenom „o bolestech vladařů“. — Mají jej rozveselit a Papageno má léčit v zámku zvukem flétny. Pamina se odhodlala obětovat skříňku - rakev slunci; ale rakev propadla se do podzemí. Pamina hledala manžela; pohlédli na sebe; naráz však usnuli; ze spánku se občas probírají, ale nakrátko a zoufají si.

Papageno s družkou vklouznou do zámku; kam předešla je zvěst, že našli zlatá obrovitá vejce; dvořanstvo má na domnělé skvosty zálsk. Papageno vtipkováním objasní, že drahocennost největší jsou děti.

Papageno hraje na flétnu a křísí ze sna Tamina i Paminu: „k činnosti a povinností, k dělnému a ke ctnostnému žití“; dojde-li dech flétně, zoufalství a spánek zmocňují se znovu manželů.

Zlatá rakev propadla se do podzemí (jak vypátrali Sarastrovi druzi); noční královna k ní znesnadnila přístup plameny a vodstvem; ozbrojenci stráží skříňku s děckem; „nesmějí spát“, svádějí ku pochybám, k beznaději Tamina i Paminu. „Námaho marná . . . /Ať člověk pádí o závod stále/ uniká před ním { vrtkavý cíl./ Nadarmo táhne oponu těžkou,/ příkrov, jenž úběžný

spočívá/ na žití tajemném,/ na dnech i nocích/. Nadarmo tíhneš do výše oblak; /nadarmo vnikáš/ do hloubi hrobek./ Vzduch se ti zatmí/ hrobka se zjasní/. Tma se však střídá/ s jasnem tak rychle./ Sestupuj, vnikej;/ bloudíš a bloudíš/ ze zdání v klam.“ Dva lvi, na řetězu přivázaní, brání člověku k ní přistoupit. — Pootevře-li se skříňka, umře chlapec naráz. Dítě hyne žízni. Tamino s Paminou proniknou vodou i plameny, nedbají lvů ani stráží — přemohou živly i zvířecí pudry i pochyby — a zaslechnou synečkův hlásek; skříňka se otvírá, vzlétne z ní děťátko v podobě genia; „narozen za noci v nádherném domě/ ztracený opětně/ v hrůze a tmách./ Hrozily oštěpy,/ zlovolné chřtány,/ hrozila vojska/ i draci i saň;/ ublížit chlapci z nich nesvedl žádný;/ . . . hrobka už nikdy ho nezadrží; na vzduch on { tíhne on k ovzduší

duchovým vzletem/.“